

Azerbaycan Ekonomisinin Gelişiminde Turizmin Yeri: Türkiye Tecrübesinin Uygulanabilirliği

İktisat Bilim Uzmanı Elbrus GAZİYEV
Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
elbrugaziyev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1273-3343>

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Z. BOYACIOĞLU
Trakya Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
ebruzboyacioglu@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-5514-340X>

DOI: <https://doi.org/10.37847/tdtd.977689>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 02.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 04.10.2021

Özet

Amaç: Modern dünyada turizm, dinamik yapısı ile en hızla gelişen sektörlerinden biridir. Azerbaycan turizmin ekonomik etkilerinden yararlanmakta ve turizmin önemi her geçen gün artmaktadır. Petrol sektörünün ardından en çok dikkatini yönlendirmiş olduğu sektörün turizm olduğunu belirtmek mümkündür. Azerbaycan’da 2011 yılının “Turizm Yılı” olarak ilan edilmesi bunun göstergesidir. Azerbaycan’da turizm odaklı politikalar üretilmiş ve turizme destek programları geliştirilmiştir. Tüm çalışmalara rağmen ekonomik büyüme hedefleri tam olarak gerçekleşmemiştir. Çalışmada Azerbaycan’ın turizm potansiyelinin belirlenmesi ve stratejiler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Azerbaycan’da turizmin mevcut durumu incelenerek, turizmin gelişimine yönelik devlet mekanizmaları ve karşıya çıkan sorunların tespit edilmesi önceliklendirilmiştir. Azerbaycan, turizmi geliştirmek adına çeşitli ülkelerin turizm politikalarının optimal ölçekte kullanılmasına önem vermektedir. Azerbaycan’a hem ekonomik, hem kültürel, hem de siyasi açıdan en yakın ve 1980 den beri turizm tecrübesine sahip ülke Türkiye’dir. Bu nedenle çalışmada Azerbaycan turizmine ilişkin politika önerileri Türkiye turizm tecrübesi çerçevesinde oluşturulmaya çalışılmıştır.

Yöntem: Çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılarak Azerbaycan turizminin mevcut durumu incelenmiş ve SWOT analizi yapılmıştır. Betimleyici araştırma türlerinden karşılaştırmalı araştırma uygulanmıştır.

Bulgular: Çalışma sonucunda turizmin Azerbaycan ekonomisi için itici güç potansiyelinde bir sektör olduğu belirlenmiştir. Türkiye’deki turizm gelişim sürecindeki politikalara benzer uygulamaların Azerbaycan için de etkili olabileceği çalışma önerisi olarak sunulmuştur. Ayrıca turizm gelişimi için siyasi istikrarsızlık ve savaş durumlarının son bulması, uluslararası işbirliğinin tesisi diğer öncelikli konular olarak tespit edilmiştir.

Tartışma: Tüm olumlu yansımalarına rağmen turizmin dış faktörlerden sıklıkla etkilendiği gerçeği gözardı edilmemelidir. Yaşanılan siyasi sorunlar, Covid 19 pandemisi gibi sağlık problemleri Azerbaycan kadar tüm ülkelerin önemli sorunları arasında gelmektedir. Bu olumsuz etkileri minimize ederek turizm odaklı politikaların optimizasyonuna ivedilikle yönelmesi çalışma önerisi olarak sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Gelişim, Azerbaycan, Turizm, Türkiye, SWOT

The Role of Tourism in Development of Azerbaijan Economy: Implementation of Turkey Experience

Abstract

Aim: In the modern world, tourism is one of the dynamic and rapidly developing sector. The Republic of Azerbaijan benefits from the developments of tourism and the importance of tourism is increasing day by day. After the oil sector, the sector that Azerbaijan has focused its attention the most is tourism, the declaration of 2011 as the "Tourism Year" is an indication of this. Tourism oriented policies and supports have been developed in Azerbaijan. Despite all the efforts, the economic development targets have not been fully realized. It is aimed to determine the tourism potential of Azerbaijan and to develop strategies by examining the current situation of tourism. It has been prioritized to identify the state mechanisms for the development of tourism and the problems that arise. Azerbaijan attaches importance to optimal policies of tourism oriented countries in order to develop tourism. Turkey is the country closest to Azerbaijan both economically, culturally and politically and has tourism experience since 1980. Policy recommendations regarding Azerbaijan tourism have been tried to be formed within the framework of Turkey's tourism experience.

Method: Using a descriptive research method, a SWOT analysis was made on the strengthening of Azerbaijan tourism and policy proposals were discussed within the framework of Turkey's experience. Comparative research, one of the descriptive research types, was applied.

Findings: As a result of the study, it was determined that tourism sector has a driving force potential for the economy of Azerbaijan. It is presented as a study proposal that practices similar to the policies in Turkey's tourism development process can also be effective for Azerbaijan. In addition, ending the war situations and develop international cooperation have been identified as other priority issues for tourism development.

Discussion: Despite all its positive reflections, the fact that tourism is frequently affected by external factors should not be ignored. Political issues and health problems such as the Covid 19 pandemic are among the important problems of all countries as much as Azerbaijan. For minimizing these negative effects, it is presented as a study proposal that focusing on the optimization of tourism-oriented policies

Keywords: Economic Development, Azerbaijan, Tourism, Turkey, SWOT

Giriş

Turizm, modern dünyada sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenleyen, farklı ülkeler ve toplumlar arasında karşılıklı ilişkiler yaratan küresel bir öneme sahiptir. Turizm, birçok sosyo-ekonomik, kültürel ve politik işlevin uygulanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle ülkeler turizm sektörünün gelişmesini desteklemektedirler. Modern entegrasyon bağlamında, turizm sektörünün gelişmesi ile ilgilenen ülke sayısı arttıkça, turizm pazarında uluslararası bir rekabet ortamı yaratılmaktadır (Çeken vd, 2009, s. 22). Dünyada 2019 yılında 1.460 milyar uluslararası turist turizm hareketlerine dahil olduğu ve yaklaşık 1.481 milyar dolar turizm geliri elde edildiği bilinmektedir. Buna ilaveten dünya toplam ihracatının %7 si turizm odaklı gerçekleşmiştir (UNWTO, 2020, s. 2-4).

Bağımsızlıktan sonra, Azerbaycan'da turizm endüstrisinin gelişimi devlet politikasının ana hedeflerinden biri haline gelmiştir. Uluslararası arenada ülke ekonomisini teşvik etmek, çeşitli turizm türleri geliştirmek ve modern turizm altyapısı

oluşturmak için stratejiler oluşturularak turizme özel önem verilmektedir. Azerbaycan'ın petrol sektörünün ardından en çok dikkatini yönlendirmiş olduğu alanın turizm olduğunu belirtmek mümkündür. 2011 yılının "Turizm Yılı" olarak ilan edilmesi bunun göstergesidir (Soltanova, 2015, s. 22-23).

Azerbaycan'da ekonomik gelişme ve turizm piyasasının güçlenme perspektiflerinin belirlenmesi için turizm sektörünün detaylı incelenmesinin gerekliliği bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Azerbaycan'da turizm sektörünün ekonomik yansımalarının optimizasyonu amacı ile turizmin gelişim özellikleri ve sorunları belirlenerek ekonomik güçlenme odaklı öneriler geliştirilmesi çalışmanın önceliğidir.

Turizm açısından gelişmiş ülke modellerinin Azerbaycan'da uygulanması sektörün güçlenmesine olumlu etkiler yaratabilir. Azerbaycan hükümeti turizm sektörünü geliştirmek adına çeşitli ülkelerin turizm politikalarının en etkin biçimde kullanılmasına önem vermektedir. Azerbaycan'ın hem ekonomik, hem kültürel, hem de siyasal açıdan en yakın ve 1980 Turizm Teşvik Kanunundan beri turizm tecrübesine sahip ülke Türkiye'dir. Bu anlamda Türkiye'nin turizm tecrübesini öğrenmek ve uygulamak ülke için daha etkili ve kolay olacaktır. Bu çalışmada Azerbaycan'ın turizm potansiyeli ve geliştirilmesine yönelik politikaların incelenmesi ve stratejiler geliştirmesi amaçlanmıştır. Azerbaycan'da turizmin mevcut durumu incelenerek SWOT analizi oluşturulmuş, turizmin gelişimine yönelik devlet mekanizmaları ve Azerbaycan'da turizm gelişiminde karşıya çıkan sorunlara değinilmiştir.

Yöntem

Çalışmada betimleyici araştırma yöntemi kullanılmıştır. Betimleyici araştırma, incelenen konu hakkında genel bir bakış açısı kazanmak için uygun bir araştırma yöntemi olması nedeni ile seçilmiştir. Betimleyici araştırmalarda, araştırılan konu araştırmacı tarafından doğal haliyle incelenir ve betimlenir. Betimleyici araştırmalar araştırmaya hipotezle başlamadığı, olgular arasında nedensellik ilişkisi aramadığı, açıklama ve tahmin amacına yönelik olmadığı için nitel yöntemle yürütülürler.

Çalışmada betimleyici araştırma türlerinden karşılaştırmalı araştırma uygulanmıştır. Karşılaştırmalı araştırma, sosyal bilimlerde çeşitli ülkelerin belirli özellikler açısından karşılaştırılmasını amaçlayan araştırmalara verilen genel addir (Walliman, 2006, s. 40). Karşılaştırmalı araştırmaların amacı, geçmişte yaşanan olayları inceleyerek güncel olayları yorumlamak ya da geleceğe yönelik projeksiyonlar geliştirmektir.

Çalışmada literatür taraması ve doküman incelemesi yapılmış, Azerbaycan ve Türkiye'de uygulanan turizm politikaları incelenmiş, turizme ilişkin ikincil veriler kullanılmıştır. Turizm açısından daha gelişmiş olan Türkiye'nin turizm tecrübesinin Azerbaycan'da uygulanma olasılıkları ve Azerbaycan'ın turizmin potansiyelinin geliştirilmesine yönelik politikalara ilişkin değerlendirmeler yapılarak önerilere yer verilmiştir.

Azerbaycan'ın Turizm Dinamikleri

Turizm Latin kökenli "tournus" kelimesinden gelmekte ve insanların bir eksen çerçevesinde dönmesini ifade etmektedir (Akova, s. 7). Azerbaycan topraklarının pek

çok bölgesi turizm potansiyeli açısından kendine has özelliklere sahiptir ve dünyanın farklı bölgelerinden ziyaretçi çekmektedir. Özellikle Abşeron Yarımadası'nın kuzeyi ve Hazar kıyıları ile Guba-Haçmaz, Lenkeran ovaları, batı bölgesi turizm potansiyeli yüksek alanlardır. Ülkede turizmin gelişmesini hızlandırmak, ülkemizin turizm potansiyelini dünyaya tanıtmak ve yabancı ziyaretçilerin ilgisini çekmek amacıyla 2003 yılında 7 turistik güzergah kurulmuştur. Bunlar: Bakü-Balakan, Bakü-Haçmaz, Bakü-Astara, Bakü-Gazah ve ayrıca Bakü-Abşeron, Bakü-Karabağ (şu anda Ermenistan tarafından izlenen saldırgan politikanın bir sonucu olarak faaliyet gösterememektedir) ve Bakü-Nahçıvan'dır (Abbasova, 2018, s. 13). Belirtilen turizm bölgelerine göre geliştirilebilecek turizm türleri Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1: Azerbaycan'ın Turizm Bölgeleri ve Geliştirilebilecek Turizm Türleri

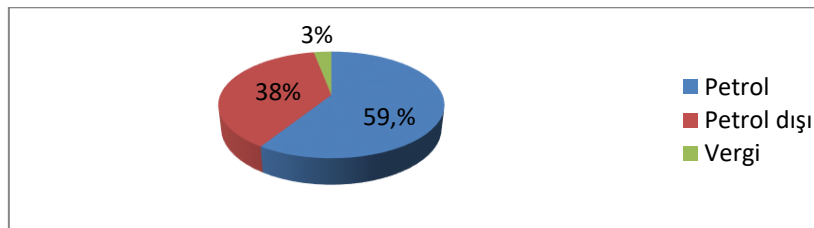
Turizm Bölgeleri	Turizm Türleri
Bakü – Abşeron	Kültür, Kongre, Sağlık, Rekreasyon ve Eğlence, Plaj, Kurort, İnanç.
Guba – Haçmaz	Kültür, Spor, Kış, Rekreasyon, Eğlence, Doğa, Ekoturizm, Sağlık, Av, Plaj.
Şeki – Zagatala	kültür, Spor, Av, Doğa ve Ekoturizm, Kış, Rekreasyon ve Eğlence, Kurort.
Karabağ	Kültür, Doğa ve Ekoturizm, Av.
Lenkeran	Kültür, Sağlık, Av, Plaj, Doğa ve Ekoturizm, Kurort.
Dağlık Şirvan	Kültür, Doğa ve Ekoturizm, Av, İnanç, Kurort.
Aran	Kültür, Av.
Nahçıvan	Kültür, Sağlık, Doğa ve Ekoturizm, İnanç, Av, Kongre, Kurort.

Kaynak: Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Ülkemizin Turizm İmkanları*, <https://www.clb.az/dosyalar/2054.pdf>, 2019.

Ülkeye gelen turistlerin yalnızca başkent Bakü'yü değil, ülkenin farklı bölgelerini de ziyaret etmeleri ve bölgelerde turizmin kalkınması için farklı turistik rotalar belirlenmesi önemlidir. Azerbaycan'ın önemli destinasyonlarından Karabağ bölgesi 30 yıla yakın Ermenistan işgali altında kalmış ve Eylül 2020'de başlayan savaşla Azerbaycan, Karabağ bölgesi işgalden kurtarılmıştır. Karabağ, güzel doğaya, zengin flora ve faunaya sahiptir. Ayrıca yüzlerce değerli tarih, kültür ve doğa anıtları da bu bölgede yer almaktadır. Azerbaycan bu bölgede yeni bir turizm altyapısını oluşturmak için şimdiden yatırımlar planı hazırlamaktadır (Maharramova, 2019).

Azerbaycan'ın Ekonomik Gelişiminde Turizmin Yeri

Turizmin dünya ekonomisinin gelişen sektörlerinden biri olduğu bilinmektedir. Görünmeyen ihracat etkisi ile döviz geliri sağlaması ve ekonominin diğer sektörlerini çarpan etkisi ile geliştirmesi nedeniyle, turizm sektörü her geçen yıl genişlemektedir.

Şekil 1. Azerbaycan Bütçesinin Oluşum Oranları (2019)

Kaynak: "2020-ci ilin dövlət büdcəsi davamlı iqtisadi inkişafa xidmət edəcək", *Sosial-İqtisadi Online Qəzet* <https://vergiler.az/news/economy/6226.html>, 12.02.2020. s.2.

Turizm, petrol, tıp ve makine mühendisliğinden sonra dördüncü en kârlı sektördür. Bu bakımdan, Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra bu alanı geliştirmeyi amaçlamıştır. Her yıl bütçe oluşumunda petrol dışı sektöründe artış göze çarpmaktadır (Şekil 1). Çünkü sadece petrol sektörünün gelişimi ile ekonomiyi geliştirmek mümkün değildir, petrol dışı sektörün gelişimi de gereklidir. İzlenmekte olan tüm ekonomik reformlar buna yöneliktir.

Tablo 2. Azerbaycan'a Gelen Yabancıların Seyahat Amacı ve Harcamaları (Milyon Manat)

Bin kişi	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Gelen yabancı sayısı</i>	2 484,1	2 508,9	2 297,8	2 006,2	2 248,8	2 696,7	2 849,6	3 170,4
<i>Turizm maksatlı</i>	1 985,9	2 129,5	2 159,7	1 921,9	2 044,7	2 454,0	2 605,3	2 863,5
<i>Dinlenme, eğlence</i>	687,8	705,2	709,9	668,8	697,1	839,3	1 042,4	1 164,0
<i>İş turizmi</i>	595,3	648,9	670,5	632,3	691,7	834,4	787,4	850,5
<i>Sağlık turizmi</i>	43,0	46,2	46,3	36,5	41,5	49,1	63,1	63,9
<i>Dini turizm</i>	13,2	13,7	13,7	11,5	12,6	14,7	15,3	16,6
<i>Akraba/dost ziyareti</i>	607,8	673,7	677,1	542,0	562,0	674,9	651,6	719,9
<i>Diğer turizm maksatlı</i>	38,8	41,8	42,2	30,8	39,8	41,6	45,5	48,6
<i>Diğer maksatlı</i>	498,2	379,4	138,1	84,3	204,1	242,7	244,3	306,9

Kaynak: DİK, "Ülkeye gelen yabancılar ve vatandaşlığı olmayan şahıslar ve yabancı ülkelere giden Azerbaycan vatandaşlarının yolculuklarının maksadı ile ilgili bilgi ve harçları", Erişim Tarihi: 05.01.2020.

Tablo 2'de Azerbaycan'a gelen yabancı ziyaretçilerin geliş amaçlarına ilişkin veriler paylaşılmıştır. Son 10 yılda Azerbaycan'da çeşitli uluslararası spor yarışmaları ve kültürel etkinlikler (örn. Eurovision Şarkı Yarışması, Avrupa Oyunları, Formula 1 Grand Prix vb.), Bu tür etkinlikler turizm uluslararası turizm hareketlerine katkının yanı sıra Azerbaycan'ın turizm potansiyelini dünyaya tanıtmak için bir fırsat olarak görülmektedir.

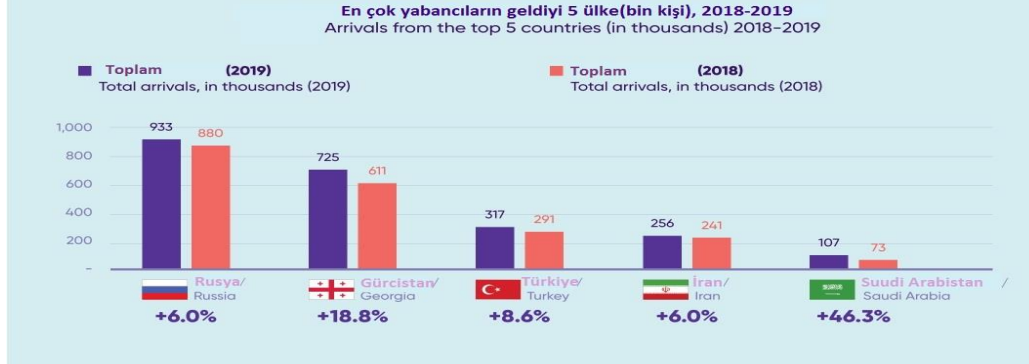

Şekil 2. Azerbaycan'ın Turizm Geliri

Kaynak: Rövsen Aghayev, "Azerbaycan'ın Turizmden Kazancı 2010-2018", <https://bakuresearchinstitute.org/az/azerbaijans-earnings-from-foreign-tourism-why-was-2018-unsuccesful/>, Baku Research İnstitute, (Erişim tarihi: 25.04.2019).

Azerbaycan'ın dış turizmden elde ettiği gelirlerin 2010 yılından 2019 yılına kadar önemli ölçüde arttığı görülmektedir (Şekil 2). 2019 yılında ülkeye gelen yabancı sayısı 3.170.373 dir. Bunların 932,9 bin kişi (% 31,9) Rusya Federasyonu, 725,4 bin kişi (%29,1), Gürcistan, 316,6 bin (%15,2) Türkiye, 255,6 bin (%7,5) İran vatandaşlarıdır. Bu dönemde Azerbaycan'a gelen diğer yabancı turistler sırasıyla BAE, Almanya, İngiltere, İtalya, Çin, İsrail, Özbekistan, Fransa, Belarus, Hindistan, Pakistan, Sırbistan, Slovakya, Yunanistan, Ukrayna, Türkmenistan, İsrail vatandaşlarıdır.

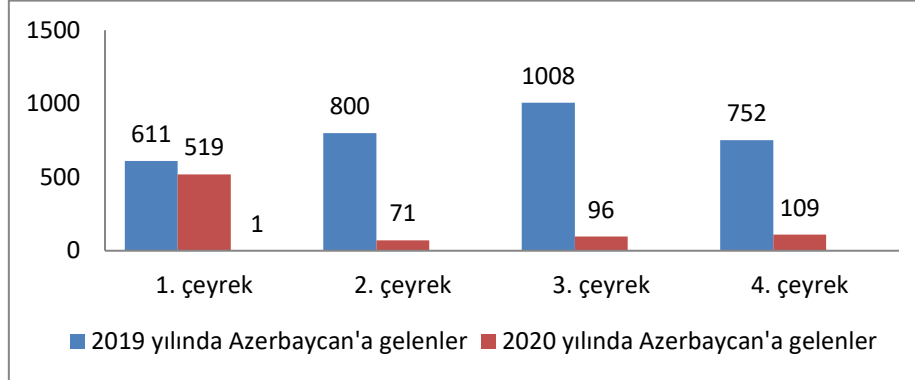
Tablo 3. 2018-2019 Yılları Arası Azerbaycan'a Gelen Yabancı Turistlerin Ülkeleri

Kaynak: Azerbaycan Devlet Turizm Agentliği, 2019 Yıllık Turizm Statistikaşı,
https://tourism.gov.az/uploads/documents/2019_illik/2019_annual_tourism_statistics_handbook.pdf.

2020 yılının Ocak-Ekim aylarında, 155 ülkeden 720 bin 300 kişi Azerbaycan'a gelmiştir ki, bu geçen yılın aynı dönemine göre 3,7 kat daha az yabancı kişi demek olmaktadır. Neden olarak bütün dünyada turizme ağır darbe vuran Covid 19 virüsü ve ülkede Eylül ayı sonrası başlamış savaş nedeni ile ilan edilen askeri hal olarak değerlendirilebilir.

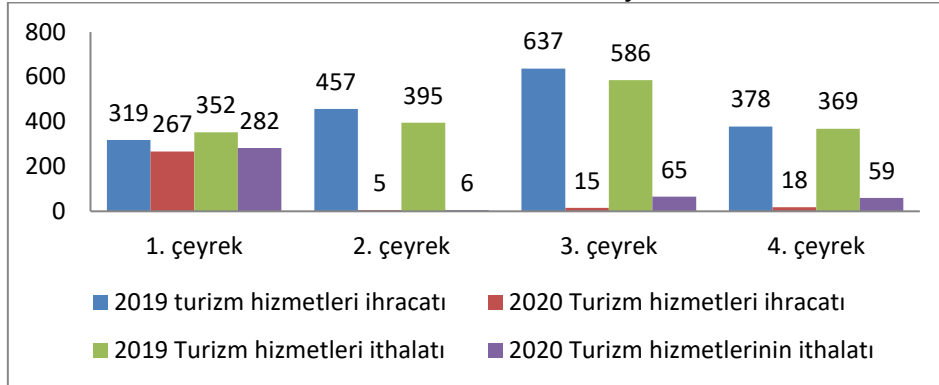
Tablo 4. 2019-2020 Yıllarında Azerbaycan'ı Ziyaret Eden Yabancı Sayısı

Kaynak: Azerbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Xarici sektorun statistikaşı.
<https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>

Tablo 4'te belirtildiği gibi Covid 19 virüsünün yayılmasını önlemek amacı ile Azerbaycan'ın ile diğer ülkeler ile 2020 Nisan-Aralık aylarında geçici kısıtlamalar uygulanması sonucu gelen ziyaretçi sayısında keskin bir düşüş yaşanmıştır.

Tablo 5. 2019-2020 Turizm Geliri , Milyon ABD Doları

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Xarici sektorun statistikasısı.

<https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>

2019'un ikinci çeyreğinde 457 milyon dolar değerinde turizm odaklı döviz elde edilirken, 2020'nin ikinci çeyreğinde 5 milyon dolar olarak gerçekleşti. 2019 yılına kıyasla bu düşüş 2020 yılının üçüncü ve dördüncü çeyreğinde de devam etti. Azerbaycan Merkez Bankası'na göre, 2020 yılında karşılıklı turizm hizmetlerinin cirosu 4,9 kat azalarak 715,9 milyon ABD doları olarak gerçekleşti. 2020 yılında turizm hizmetleri ithalatı ihracatı aşarak 107,5 milyon dolar açık verdi. Oysa ki 2016 yılından bu yana Azerbaycan'da turizm hizmetlerinin cirosunda pozitif bir dengeye şanmıştır. 2020'de yaşanan düşüşün en önemli nedeni Covid 19 pandemisinin etkisidir.

Tablo 6. Turizm Alanındaki Temel İstatistikler 2017-2020

	2017	2018	2019	2020
Azerbaycan'a gelen yabancı sayısı	2 696 700	2 849 600	3 170 400	795 700
Turizm için gelen yabancı sayısı,	2 454 000	2 605 300	2 863 500	519 400
Turizmin GSYH içindeki payı (%)	4,5	4,3	4,5	1,9
Otel vb işletme sayısı	563	596	642	655
Otel vb işletmelerde oda sayısı	20 778	22 192	23 865	24 195
Otel vb işletmelerde yerleştirilen kişi sayısı,	1 414 708	1 749 475	1 919 765	668 813
Yabancı ülkelere gitmiş Azerbaycan vatandaşları	4 108 900	4 908 100	5 567 700	1 164 600
Turizm amaçlı yurtdışına çıkmış Azerbaycan vatandaşları	3 447 400	4 096 700	4 347 300	746 600

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, *Turizm alanındaki ana istatistikler20172020*, file:///C:/Users/admin/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa0.741/Azerbaycanda%20turizm%202021%20(29.06.2021).pdf, Erişim Tarihi:12.07.2021.

Farklı öznel veya yönetsel uygulamalarla istatistiksel verilerin temel sonucu olarak turizm 1996'dan beri genel olarak sayısal gelişme göstermektedir. 2009-2015 döneminde, bazı komşu ülkelerden Azerbaycan'a gelen yabancı uyrukluların sayısında bir artış yaşanmıştır. Böylece, Türkiye'den gelen ziyaretçi sayısında %8, Rusya'dan gelen ziyaretçi sayısında %2 ve Gürcistan'da %1 oranında istikrarlı bir büyüme

gerçekleşmiştir. Aynı zamanda, Rusya'da iki milyon, İran'da on milyonlarca ve Gürcistan'da yarım milyondan fazla etnik Azerbaycanlı bulunduğunu dikkate alarak, önümüzdeki yıllarda komşu ülkelere göre Azerbaycan daha fazla turistik cazibe merkezine dönüşmesi mümkündür(Azerbaycan, 2017, s. 17). Azerbaycan turizmine ilişkin tüm veriler turizmin her geçen yıl geliştiğini ancak henüz ciddi bir ivmelenme yaşamadığını yansıtmaktadır. Azerbaycan turizminin GSYH içindeki payı ve dünya turizmindeki yeri dikkate alındığında kurumsal önlemlerin gerekliliği gözükmektedir.

Azerbaycan Turizminin Gelişimine Yönelik Devlet Mekanizmaları

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ülkenin piyasa ekonomisine geçişiyle birlikte turizm odaklı stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1991 senesinden bağımsızlıktan sonra Turizmin gelişmesi amacı ile Turizm Bakanlığı kuruldu ve ardından, 1999 yılında Turizm Kanunu kabul edildi (Hanahmedov, 2017, s. 194). Azerbaycan Cumhuriyeti Turizm Kanunu, turizm piyasasının yasal dayanağını oluşturmayı amaçlayan devlet politikası ilkelerini, turizm faaliyetlerinin temelini düzenleyerek turizm kaynaklarının optimal kullanımını ve kalkınmayı teşvik etme araçlarından biri olarak etkin kullanımını hedeflemektedir.

Azerbaycan turizminin gelişimine yönelik düzenlemeler iki şekilde gerçekleşmektedir: Devlet düzenlemesi ve sektör düzenlemesi. Azerbaycan'da Turizm sektörünün kalkındırılmasına yönelik Azerbaycan Devleti tarafından "2002-2005 Yıllarını kapsayan Devlet Programı" hazırlanmıştır (Növresli, 2010, s. 199).

15 Şubat 2011 tarihinde Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile "Azerbaycan'da 2011 yılı "Turizm yılı" kabul edildi. Bu karara uygun olarak, 2011 yılında turizm alanında stratejiler belirlendi. Azerbaycan kültürünü ve tarihini korumak amacı ile İçeri Şehir (Eski Şehir) Eyalet Koruma Alanı - Azerbaycan tarihi açısından büyük öneme sahip olan bu bina 2000 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesine girmiştir. Şirvanşah Sarayı kompleksi ve Kız Kulesi bu mirasın bir parçasıdır (Azerbaycan, 2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 503. Kararına göre 1966 yılında Gobustan'ın "Boyükdaş", "Kıyıkış", "Cıngırdağ" ve "Yazılı Tepe" bölgeleri Gabustan koruma alanı ilan edilmiştir. Gobustan Devlet Tarihi-Sanat Koruma Alanı 2007 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası Komitesinin, Dünya Mirası Listesine dahil edilmiştir. Ateşgah mabedi 1998 yılında listeye eklendi ve 1972 yılından beri müze olarak turistlere hizmet vermektedir (Prezident kitapxanası, 2017). Azerbaycan, "Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi"nde 2020 yılı itibari ile 6 ögesi yer almaktadır:

- Mugam, Nevruz Bayramı, ve Aşık sanatı, Halı dokuma sanatı, Çövken oyunu ve Kelağayı Ali irs Unesco listesine eklenmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti "Turizm Üzerine" Kanun tasarısı 1996'dan sonra geliştirilmiş olmasına rağmen, ancak 1999'da kabul edilmesi mümkün olmuştur. Kanun 17 maddeden oluşmaktadır. Kanunlar Azerbaycan Cumhuriyetinde turizm piyasasının devlet politikasının yasal çerçevesini, turizm faaliyetlerinin temelini oluşturmayı amaçlayan ilkelerini tanımlayarak, turizm alanında ortaya çıkan ilişkileri düzenler ve turizm kaynaklarının sosyal, ekonomik kalkınma araçlarından biri olarak etkin kullanımını belirlemektedir (Bilalov, 2006, s. 118).

25 Eylül 2001'de Azerbaycan Cumhuriyeti, Güney Kore'nin Seul kentinde düzenlenen Dünya Turizm Örgütü 14. Genel Kurulunda (WTO) bu uluslararası turizm organizasyonuna üye olmuştur. Bu durum ülkenin turizm faaliyetlerinde öneri ve pratik yardım almasını sağlamıştır. 2001 yılında, ilk kez özel bir CD olan Azerbaycan'ı en geniş ölçüde tanıtan "Welcome to Azerbaijan", WTO Genel Kurul'una sunulmuş ve "Azerbaycan'da Turizm" adlı bir web sitesi oluşturulmuştur. 2002 yılında, WTO desteği ile Bakü'de ilk kez yabancı turizm şirketlerinin katılımıyla uluslararası bir turizm fuarı düzenlenmiştir.

2009-2018 yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Tatil Yeri Geliştirme Devlet Programı" yakın gelecekte turizm ve tatil alanlarının planlı gelişimi ve etkin kullanımı için temel oluşturmaktadır (Soltanova, 2015, s. 358). Azerbaycan turizm sektörü stratejisi, iş konferanslarına ve uluslararası spor etkinliklerine ev sahipliği yapmak gibi etkinlik turizmini vurgulamaktadır. Azerbaycan daha fazla turist çekmek amacıyla, çeşitli ülkelerin vatandaşları için üç gün (ücretinin ödenmesi ile çabuklaştırılmış üç saat) kapsamında elektronik vize işlemek için "Asan" Vize Sistemi oluşturularak, vize rejimini basitleştirmiştir. Bu sistem Amerika Birleşik Devletleri vatandaşları için de geçerlidir. Ayrıca, Haziran 2016'da tek girişli turist ve transit vize ücretleri 50 dolardan 20 dolara düşürülmüştür. Şubat 2017'de yapılmış cumhurbaşkanlığı kararı ile, sınır ötesi ülkelere Gürcistan, İran, Rusya ve Türkiye'nin sınır kontrol noktalarına Azerbaycan'a giriş yapmak için ASAN ödeme ve vize terminaleri de dahil olmak üzere "Hızlı Yol" rotaları oluşturulmuştur. 2018 yılında, bağımsız olan Devlet Turizm Ajansı Kültür Bakanlığı'ndan ayrılmıştır.

Devletin girişimciliği canlandırma maksatlı farklı bölgelerde eğitimler Azerbaycan'ının girişimcilik siyasetinin bir parçası haline gelmiştir. Bunlardan biri de "Turizmde Girişimcilik" eğitimleri adı altında (24-29 Ekim 2019 tarihlerinde) Guba'da Kadınların İş Geliştirme Platformu kapsamında gerçekleştirilmiştir. Turizmin yapısını, turizm girişimciliğinin kilit bir alanı olarak geliştirmek önemli rol oynamaktadır. El emeğine dayalı alanların geliştirilmesi, yerel kaynakların mevcudiyeti ve doğal kaynakların iklimsel ve çevresel özelliklerini dikkate alarak önemli bir alan olmaya devam etmektedir. Turizm odaklı yapılan böylesine çalışmalar; kadınların turizmde tercihli olarak kullanılması, aile gelirleri şeklinde girişimcilik gelirlerinin artması ve bölgedeki altyapının gelişmesiyle birlikte diğer alanların iyileştirilmesi bütünlük bir fayda olarak oluşturulmuştur (Alirzayev ve Aslanova, 2006, s. 103-106).

Turizm Gelişiminde Yaşanan Sorunlar

Azerbaycan turizm hizmetlerini geliştirme konusunda büyük potansiyele sahiptir. Zengin doğal kaynaklarına, eşsiz biyolojik çeşitliliğe, kullanışlı iklime ve 780 km deniz kıyısına rağmen, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni turizmde çok küçük bir paya sahiptir. WTO verilerine göre ülkeye gelen turistler, dünya turistlerinin sadece % 0.003'ünü oluşturmaktadır.

Turizmin gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biri de Dağlık Karabağ sorununun çözülmemiş kalmasıdır (Abadov, 2014, s. 24). Azerbaycan savaşı, askeri operasyonlar ve uluslararası medyadaki ölüm haberleri de ülkenin turizm potansiyelini etkilemektedir. Dağlık Karabağ gibi ülke çapında bir savaş ile karşılaştırıldığında,

turizm kayıpları ciddi bir sorun olarak kabul edilemez ancak, geçtiğimiz senelerde Türkiye'de terör ve darbe girişimi ve Rusya ile yaşanan siyasi kriz gibi olaylardan sonra turizm potansiyelinin yüzde 30'a kadar düşüş yaşaması, durumun vahametini ortaya koymaktadır. Bakü'nün ön cepheden yeterince uzak olması da konuyu dağıtmak için yeterli değildir. Sadece Azerbaycan'ın ismini duymak, ülkeye yapılan ziyaretleri ertelemek için yeterli bir neden olmaktadır (Liftiyeva, 2019).

Azerbaycan turizminin temel problemlerinden bazıları (Eyyubova, 2018);

- Turistik mekanların inşası finansal açıdan yüksek maliyetli olduğu için girişimcilerin bu alana ilgi duymaması;
- Yatırımcıları çekebilecek modern altyapı eksikliği;
- Turizm potansiyelinin zayıf tanıtımı;
- Yatırımcıların yatırım teşviklerinden memnuniyetsizliğidir.

Otel fiyatlarının yüksekliği, rekreasyon merkezlerinde turist hizmetleri dünya standartlarını karşılamaması, hediyelik eşya çeşitliliğinin yetersizliği, tur rehberlerinin eksikliği vb. birçok problemler çözülmeyi beklemektedir. Turizm sektörünün sorunlarının ihmal edilmesi durumu; turizmde yeterli sermayenin bulunmaması ve bu alandaki genel politikaya yeterince dikkat edilmemesi gerçeğiyle açıklanabilir.

Turizmin gelişmesini engelleyen faktörlerin bir sonucu olarak, ülkedeki turist akışındaki istikrarlı bir artış temelinde oluşturulan otel ve ulaşım altyapısı ciddi şekilde tahrip olmuştur. Bölgelerde faaliyet gösteren oteller ve rekreasyon merkezleri yılın belirli mevsimlerinde faaliyet göstermesi ve her sezon, yeni çalışanlar işe alınması hizmet kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Öte yandan, mesleki eğitim düzeyinde gerekli sayıda personel için eğitim eksikliği bulunmaktadır. Son zamanlarda Gabala'da "Turizm ve Otelcilik" Meslek Merkezi'nin kurulduğu ve İsmayilli'da pilot meslek okulu kurma çalışmaları yapıldığı doğru, ancak bu yeterli değildir. Asıl sorun, mesleği öğretebilecek öğretmen eksikliğidir, bu yüzden ilk önce eğitimcilerin eğitilmesi gerekmektedir (Qismetqızı, 2010, s. 11).

İç turizm, tarihi ve kültürel değerlerin incelenmesi ve az gelişmiş bölgelerin ekonomik canlanması açısından önemlidir. Ne yazık ki, savaş hali, ekonomik problemler ve seyahat kültürünün eksik oluşu, iç turizmin Azerbaycan'da gelişmesini engellemektedir. Oysa turizmi gelişmiş Avrupa'nın birçok ülkesi iç turizm ve dış turizm arasında sağlıklı bir denge oluşturmayı başarmıştır. Avrupa ülkelerinde, iç turizm, dış turizme alternatif olmaktan çok tamamlayıcı niteliktedir. Örneğin, Fransa'da seyahat pazarının yüzde 65'i, Almanya'da ise yüzde 47'si iç pazara aittir (Güzel, 2013:128).

Pazarlama stratejilerinde piyasayı etkilemek için en güçlü unsurlardan biri fiyat düzeyidir. Azerbaycan'da turizmin gelişmemesinin nedenlerinden biri de, küçük ölçekli firmaların çokluğu, kaynaklarının zayıf olması ve sonuç olarak rekabeti sürdürülebilir yapamamaları nedeni ile piyasada yüksek fiyat politikası uygulamalarıdır. Azerbaycan turizm piyasasının bugün karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri ölçek ekonomisinden faydalanamaması sonucu optimal fiyatın belirlenememesidir. Zira, turizm sektöründe yeni gelişmiş bir ülke olarak,

Azerbaycan'da üretilen turizm ürünleri dünyada pek bilinmemektedir. Bu nedenle ürün fiyatları, ülkeyi ziyaret eden turistlerin finansal potansiyeline ve harcama eğilimlerine göre belirlenmelidir (Halis vd., 2016).

Azerbaycan'da 8 iklim tipi mevcut olsa da, bu özellik henüz ülkede yıl boyunca turizmin gelişmesine pek izin vermemektedir. Çünkü turizm tüm yıla yayılmadan geniş kapsamda, sürekli ve istikrarlı gelişimine ulaşmak imkansızdır. Tüm mevsimleri kapsayacak şekilde bir turizm altyapısı oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye Tecrübesinin Azerbaycan Turizmine Yansıtılması

Türkiye kültürel, tarihi kökenler ve ekonomik ilişkiler açısından Azerbaycan'a en yakın ülke konumundadır. Azerbaycan'ın Türkiye ile tarihi, siyasal ve kültürel bağları ilişkilerini daha anlamlı kılmaktadır. Azerbaycan ortak unsurları kullanarak Türkiye'nin turizm sektöründeki tecrübelerinden yararlanmanın etkili olacağını öngörmektedir. Turizm konusunda Türkiye'nin geldiği konum Azerbaycan'ın bu ülkeyi rol model seçmekle anlamlı bir seçim yaptığını göstermektedir.

2019 yılı UNWTO verilerine göre, dünyanın en iyi uluslararası turizm destinasyonları içinde Türkiye 52.5 milyon ziyaretçi sayısı ile uluslararası turist varışlarında altıncı ülkedir. Türkiye, turizmde 2019 yılında, bir önceki yıla göre yüzde 14 artışla, ziyaretçi sayısına göre tüm zamanların rekorunu kırmıştır. Bu veriler Türkiye'nin turizm alanındaki tecrübesini göstermektedir. Turizm ekonomisini yeniden yapılandırıp, kalkınmasını hedefleyen Azerbaycan için Türkiye rol model konumundadır. Bu yüzden Azerbaycan'ın, Türkiye'nin bu alandaki tecrübesini öğrenerek ve turizmin kalkınmasında uygulamaya çalışması anlamlıdır.

Tablo 7. Türkiye ve Azerbaycan'ın Turizm Verilerinin Karşılaştırılması

	Türkiye	Azerbaycan
Devlet Bütçesi (2020)	973.129 milyar TL	24.124 milyar manat
Turizm Gelirleri (2019)	34.5 milyar dolar	2.9 milyar dolar
Devlet Bütçesinden Yatırımlar (2020)	3.77 milyar TL	2.268 milyar manat
Diğer Yatırımlar (2020)	1.357 milyar TL	444.9 milyon manat
Gelen Turist Sayısı (2019)	45.058.286 milyon	3.170.4 milyon
Yurtdışına Gidenler (2019)	8.383 milyon	134.733 bin
Unesco Dünya Mirası Sayısı	18	12
Turist başına ortalama harcama	666 dolar	411 dolar

1 Dolar = 1.698 Manat (2020)

Kaynak: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, [https://www.ktb.gov.tr/TR-96269/turizm-cesitleri.html,\(2020\)](https://www.ktb.gov.tr/TR-96269/turizm-cesitleri.html,(2020)). UNWTO, [https://www.unwto.org/statistics,\(2019-2020\)](https://www.unwto.org/statistics,(2019-2020)).

Tablo 7'deki Türkiye ve Azerbaycan turizm verilerine göre sayısal olarak Türk turizminin Azerbaycan turizminden belirgin ölçüde önde olduğu görülmektedir. Bu durum cumhuriyetin kurulma süreci ile başlayıp 1980 yılında gerçekleştirilen Turizm Teşvik uygulamalarının bir yansımasıdır. Rasyonel ve etkin politikalar ile Azerbaycan turizminin de gelişmesi olasıdır.

Türkiye'nin Turizm Tecrübesinin Azerbaycan'da Uygulanabilirliği

Günümüzde turizm; dünya barışını sağlaması, ülkeler ve toplumlar arasında olumlu ilişkiler yaratması, dış ödemeler dengesini iyileştirmesi istihdam ve bölgesel kalkınma gibi katkılarından dolayı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir (Gökdeniz, 2004, s. 30). Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını kazanması sonra piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Küreselleşen dünyada Azerbaycan'ın turizm sektörünü geliştirmek için farklı ülke deneyimlerini incelemek önemli bir gerekliliktir. Yapılan çalışmalar Türk Cumhuriyetlerinin yaşamsal çıkarları açısından Türkiye ile ekonomik işbirliğinin daha avantajlı olduğunu ortaya koymaktadır (Veliyev, 2009, s. 105).

Türkiye'de 700'den fazla turizm odaklı üniversite eğitim programı bulunmaktadır ve bu programlarda okuyan öğrenci sayısı yaklaşık 39.000'dir. Üniversite programları hem teorik hem de pratik bilgi sağlayan öğretim metodolojilerine dayanmaktadır. Türkiye'de turizm sektörünün rekabet gücü çalışanlarının profesyonelliklerinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, profesyonel kadrosuyla uluslararası alanda da rekabet etmek gücündedir (Bayramov, 2017). Türkiye'nin kullanmış olduğu bu yöntem ve planlamadan Azerbaycan da profesyonel işgücü hazırlanması için değerlendirilebilir.

Azerbaycan ve diğer BDT ülkelerinden öğrenciler ülkenin eğitim kurumlarında eğitim görmektedir. Ülkede sürdürülebilir turizmi teşvik etmek için 1994 yılında, Kemer bölgesinde "KETAV" adı verilen 46 birinci sınıf turizm işletmesi kurulmuş ve Rusya Federasyonu'ndan çok sayıda öğrenci burada eğitim görmüş ve daha sonra stajlarının başarıyla tamamlamışlardır (Ketav, 2019). Turizm endüstrisinin gelişimi ve personel eğitimi ile ilgili kurslar Rusya'dan gelen kursiyerlere "TÜREM" Otel ve Restoran İşletmeleri Eğitim Merkezi'nde (Kemer) verilmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012). Bu katılımcıların Türk turizmini deneyimlemek fırsatına sahip olmaları ve mezuniyet sonrası Azerbaycan'da Rusya pazarının gelişmesine katkı sağlama fonksiyonları önemlidir.

Türkiye'nin başlıca turizm merkezleri Ege ve Akdeniz kıyılarında bulunmaktadır. Bu bölgeler doğrutusunda planlanmış yollar, yol bakım-servis alanları, kamp durakları ve uzun vadeli, ilginç gezi turları geçirmek, otel tesisleri ve çeşitli ulaşım türlerinden etkili kullanma fırsatı yaratmaktadır. Azerbaycan'daki en büyük turizm sorunlarından biri büyük turistik bölgelere giden yollar üzerinde optimal turizm tesislerinin olmamasıdır. Özellikle de motel ve kaliteli restoran azlığı bu alandaki en büyük sorunlardan biridir. Bu alanda Türkiye tecrübesinden yararlanmak Azerbaycan için olumlu sonuçlar doğurabilir.

Son yıllarda Türk işadamları Karadeniz sahilleri yönelmekte ve 1991'den beri buraya turizm işletmeleri inşa edilmektedir. T.C. Turizm Bakanlığı, Karadeniz, Kırım ve Kafkasya turları konusunda uluslararası uçuşlar yapmak için Rusya, Azerbaycan, Ukrayna ve Gürcistan'ın ilgili kurumlarıyla yakın temaslarda bulunmaktadır. Türk işadamları, karşılıklı işbirliği ile bu ülkelerin sahil beldesi alanlarında uluslararası turizmin geliştirilmesine yatırım yapabilmektedirler.

Türkiye'dekine benzer şekilde Azerbaycan'da da iç turizmin organizasyonu ve uluslararası seyahatler Turizm Bakanlığı tarafından özel sektör ile eşgüdüm içinde ele alınması durumunda gelişmesi mümkündür. Ancak bu durum için diğer ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel sorunların giderilmesi önceliklidir. Örneğin Azerbaycan'da 2020 yılında yaşanan savaş turizmin gelişimi açısından olumsuz niteliktedir.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kültürel ilişkiler "Türksoyun", Haydar Aliyev Vakfı, Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Azerbaycan Devlet Kültür ve Sanat Üniversitesi ve Atatürk Merkezinin çalışmaları sayesinde yeni bir gelişme aşamasına girmiştir (Huseynov ve Efendiyeva, 2007, s. 177-178). Azerbaycan hükümeti turizmde girişimcileri desteklemek için Türkiye'nin düşük faizli krediler politikasından faydalanmaktadır. Girişimcilerin kredilere erişimini kolaylaştırmak ülkede turizm endüstrisine yatırım yapmak optimal ortamın sağlanması yeterli yatırımcılar anahtar rol oynamaktadır (Zehra, 2019). KOBİ tarzı işletmelere destek ülkedeki turizm kalkınması için vazgeçilmezdir (Oksuz, 2020). Azerbaycan'da iş altyapısı destek sistemi bulunmaktadır. Bu sistem ile Türkiye'dekine benzer desteklemeler sonucu sektörün canlanması mümkündür. Azerbaycan devleti de bu tarz programlarla küçük işletmecileri destekleyerek turizmde kayda değer gelişme yaratabilir.

Azerbaycan'ın petrol dışı sektör olarak turizmin gelişmesine büyük önem vermesi 2004-2008 yılları için Şubat 2004'te onaylanan Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişimi Devlet Programında yansıtılmaktadır. Bu Program Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde 30 turizm tesisinin kurulmasını öngörüordu. 1982 yılında Türkiye'de kabul edilen Turizmi Teşvik Yasası benzeri uygulamalar ile ülkenin farklı bölgelerinde turizm işletmelerinin inşa edilmesi ve kullanılmaya başlanması memnuniyet vericidir.

Geçen yıllarda Azerbaycan'ın Türkiye tecrübesinden faydalanmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 2017 yılının 10 Ağustos tarihinde Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkililerinin aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan İş Adamları ve Sanayiciler Derneği, Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'daki Büyükelçiliği'nin Kültür ve Tanıtım Ofisi arasında çalışmalar Türkiye ile Azerbaycan arasındaki işbirliğinin genişlemesini ve Türkiye'nin turizm alanındaki deneyiminin paylaşılmasını içeriyordu. Bu çalışmalar sonucunda Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Dernek arasında ortak bir eylem planı geliştirilmesi konusunda anlaşmaya varıldı (Azerbaycan C., 2020). Ancak gerek Covid 19, gerekse Karabağ ile yaşanan siyasi gelişmeler hedeflerin tam olarak gerçekleşmemesine neden olmaktadır.

Azerbaycan'da Turizmin Geliştirilmesine Yönelik Politikalar

Son yıllarda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası arenada politik ve ekonomik otoritesinin büyümesinin turizm sektörü üzerinde olumlu bir etkisi olmuştur (Evezli, 2016, s. 50). Bu nedenle, siyasi istikrar, ülkeye gelen yabancı turist sayısının artmasına neden olmuş, ticaret hacmindeki artışa katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan'daki ekonomik reformlar turizm gelişimi için önemli bir rol oynamaktadır. Bu alandaki öncelik, doğal coğrafi koşulları ve bölgelerin potansiyelini ekonomik gelire dönüştürebilmektir. Ülkedeki merkezi finansal kaynaklar, yerel bütçelere yoğunlaştığından, turizm finans programları için kredi ve birebir yatırım fırsatları, kamu ve devlet dışı finansal kaynakların kullanımı için etkili alanlar olarak giderek daha

fazla kullanılmaktadır. Rekabetçi ortam, yeni teknolojileri ve yeniden yapılanma alanlarını belirleyerek farklı kaynakları yatırıma dönüştürme olasılığını arttırmaktadır. Yeniden yapılanmanın zamanlaması ve maliyetin etkin organizasyonu, turizm yönetiminde bölgesel ve merkezi çıkarların konsolidasyonu ve adil dağılımı ile mümkün olacaktır. Turist talebini yüksek tüketici kültürünün ayrılmaz bir parçası haline getirmek için şartlar ve mekanizmaların kullanılmasıyla yenileme yapılmalıdır (Nebiyev, 2016, s. 42).

Strateji yönetiminin en önemli ölçüm yöntemlerinden biri olan SWOT analizi, organizasyonun iç ve dış çerçevesinin değerlendirilmesini sağlayan bir analiz tekniğidir. SWOT analiziyle içsel ve dışsal etkenleri dikkate alarak en ileri düzeyde yararlanılacak güçlü ve büyük fırsatların yararlandığı noktalara odaklanıp zayıf yanları ve tehdidi en aza indirgeyecek planlar ve stratejiler geliştirilmesidir. SWOT analizi çoğu zaman bir plan geliştirme ya da sorunu tanımlama ve/ve ya çözüm bulma aşamalarında kullanılmaktadır. Bir başka deyişle SWOT analizi hem ülke yönetimi ve ekonomisi hakkında hem de yerli ve yabancı yatırımcılar hakkında bilgi vermektedir (Öztürk, 2015, s. 113). Farklı kalkınma politikaları ve stratejileri belirleyen ülkeleri potansiyel kaynaklarının optimal kullanılabilmesi ve yeni stratejiler geliştirebilmesi için SWOT Analizi stratejik öneme sahiptir (Huseyn, 2021, s. 58).

Azerbaycan'da ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla turizm sektörüne ilişkin sistematik analizler yapılması ve ülke kaynaklarından optimal fayda sağlanabilmesi için SWOT analizi önemli bir fırsattır. Turizm sektöründe çarpan etkisi ile sektörler arası katma değer yüksektir. Bu gerçek, turizmin Azerbaycan'da verimli bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Günümüzde Azerbaycan, zengin hidrokarbon kaynakları (petrol ve gaz) yoluyla ekonomik gelişme sağlamaktadır. Ancak, bu durum ekonominin tek taraflı kalkınmasına katkıda bulunmakta, bu da diğer sektörlerin gelişmesini engellemektedir. Problemden çıkış yolu, yenilenemeyen kaynak olan petrolün dışında diğer sektörlerin gelişimini desteklemek olmalıdır. Bu amaçla, Azerbaycan Hükümeti, petrol sonrası dönemi dikkate alarak, diğer sektörlerin gelişmesi için devlet programlarını benimsemiştir (Mammadov, 2013, s. 76-77). Tablo 8'de Azerbaycan turizminin SWOT değerlendirmesi belirtilmektedir.

Tablo 8. Azerbaycan Turizm Sektörünün SWOT Matrisi

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
<ul style="list-style-type: none"> Azerbaycan topraklarının kadim tarihi, Coğrafi konumu, çekici doğası, Folklor ve çeşitliliğe sahip dinlerin kavşağında yerleşmesi; Konferans salonları, oteller ve diğer ilgili hizmet altyapısının mevcudiyeti; Turizmin gelişmesi için devlet desteği olması; Büyük ölçekli uluslararası etkinlikler yürütme deneyimi; Petrol dışı sektör gelişiminde turizm sektörünün öncelikli sektörlerden biri olarak belirlenmesi. 	<ul style="list-style-type: none"> Turizm alanındaki personelin nitelik ve nicelik açısından piyasası gereksinimlerine yanıt verememesi; Çevre korumadaki eksiklikler Turizm işletmelerinin ağırlıklı olarak Bakü şehrinde yerleşmesi; Ülkede turizm bilgi merkezlerinin azlığı; Bölgelere yapılan seyahatlere çoğunlukla karayolu ile yapılması Demiryolu ve havayolu hizmetlerinin yeterli olmaması; Yabancı dil bilen çalışan sayısının azlığı ; Organize ülke tanıtımını olmaması;

<ul style="list-style-type: none"> Turistik çekiciliklerin fazlalığı 	<ul style="list-style-type: none"> Ülkeye gelen yabancı turistlere vize ve gümrük işlemlerin hızlı yapılmaması; Turizm sektörü analizi için istatistiksel veri tabanının yetersizliği; Ülke dışı rekabetin yetersizliği İç turizmin etkin gelişmemesi.
FIRSATLAR	TEHDİTLER
<ul style="list-style-type: none"> Devletin turizm geliştirme konusundaki isteği ve kararlılığı Yabancı ve yerli turistler için seyahat olasılıklarını ve olanaklarını kolaylaştırmak; Finansal kaynak için Petrol ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyet'te tuz dağı gibi servetlere sahip olmak; Kamu-özel ortaklığı yoluyla turizm sektörüne desteklerin varlığı 	<ul style="list-style-type: none"> Ülkenin jeopolitik konumuna bağlı olarak ortaya çıkabilecek dış tehlikeler. Siyasi istikrarsızlıklar Covid 19 pandemisinin devam etmesi Dış faktörlere bağlılık

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Dünya pratiğinde, yüksek getiri sağlama potansiyeline sahip turizm ürünleri ve hizmetleri, sürekli dikkat ve tüketici tercihlerine adapte olmayı gerektirir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizm ürünlerinin gelişmesi için özel girişimlerin teşvik edilmesi, yerel ve bölgesel düzeylerde uygun koordinasyonun oluşturulması, tüketici talebine odaklanmak, ürün geliştirmeye bölgesel tematik odaklanmanın güçlendirilmesi, ilginç ve cazip ürünlerin birbirine bağlanması önemli konulardan biridir.

Azerbaycan Turizminin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

Azerbaycan, pekçok turizm türünün gelişmesi için doğal ve kültürel kaynaklara sahiptir. Azerbaycan'da sağlık, tarih, rekreasyon, kültür, avcılık, kış kayağı, ticaret, kongre, eko vb. turizmin gelişmesinin bir sonucu olarak, bu turizm türlerine talep yaratan turist sayısı her yıl artmaktadır. Ayrıca, ülkenin turizm potansiyelini daha iyi tanıtmak için yeni turizm türleri geliştirmek de son derece önemlidir.

Azerbaycan'ın iklimi ve potansiyelinin ülkede şarap turizminin gelişmesine olanak sunmaktadır. Şarapçılık ve bağcılığın Azerbaycan için geleneksel alanlar olması ve son yıllarda şarapçılığa olan ilginin artması ile şarapçılığın geliştirilmesi ile ülkeyi ziyaret eden turist sayısını artırabileceği öngörülmektedir(Bayramgızı,2020).

Turizm uzmanı Fariz Hacıyev, ülkede milli bayram olan Nevruz'un turizm potansiyelini tanıtmak için bir turizm aracı olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Hacıyev'e göre, Guba'daki Nar Festivali ve Elma Festivali gibi ulusal öneme sahip festivallere yabancı turist çekmek çok efektif olabilir. Turizm alanında yapılması gereken temel unsurlardan biri pazarlama ve tanıtımdır. Bu amaçla; tanınmış yabancı turizm bloggerların ülkeye davet edilmesi ve çeşitli turizm etkinliklerine katılımlarının sağlanması önemlidir. Aynı zamanda, tüm dünyada etkisi inkar edilemez olan sosyal ağlardan yararlanılmalıdır (İsabalayeva, 2019). Bunlara ilaveten;

- İç seyahat pazarının oluşturulması
- Turizm eğitimi olanaklarının artırılması

- Yabancı turistler için uygun fiyat politikası oluşturulması
- Turizm işletmeleri sayısının artırılarak optimal hizmet sağlanması
- Ödeme kolaylığı
- Turizmin çeşitlendirilmesi
- Altyapı yatırımlarının geliştirilmesi
- Turizm pazarlama stratejilerinin oluşturulması
- Turizm günlerinin sayısının artırılması
- Vize prosedürlerinin kolaylaştırılması diğer öneriler olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan'da Turizm planlanması görevini çoğunlukla Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı üstlenmektedir. Turizm türleri farklılaştırılırken farklı turizm türleri ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Bir bölgenin bir turizm bölgesi veya turizm merkezi ilan edilmesi için, bölgede bir turizm geliştirme planı oluşturmak, plan kapsamında hedef kitleyi belirlemek, doğal ve kültürel çekiciliğe sahip alanlarda turizm ve yatırım için cazip alanları belirlemek önemlidir. Turizm, önümüzdeki yıllarda bölgesel eşitsizlikleri ele almak, yoksullukla mücadele etmek ve istihdam fırsatlarını iyileştirmek için güçlü bir planlama ve uygulama aracı olarak kullanılacaktır (Müzefferli, 2017, s. 50).

Azerbaycan ekonomisinde GSYH verdiği katkı payına göre petrol ilk sıradadır. Turizm Azerbaycan'da ikinci en çok yatırım yapılan alanlardan biridir. Hem analitik hem de ekonometrik değerlendirmeler sırasında elde edilen sonuçlara göre petrol faktörü turizm sektörünün gelişmesini engelleyen faktörlerden biri gibi gözükmeye rağmen mevcut kaynakları turizm sektörüne etkin bir şekilde yönlendirmek mümkündür (Mammadov, 2012).

Azerbaycan'ın iç turizm pazarı daha çok mevsimlik karakteriktir, bu da genel olarak fiyatlar ve rekabet gücü üzerinde olumsuz bir etki oluşturabilmektedir. Azerbaycan'da iç turizm talebini en olumsuz etkileyen faktörler yüksek fiyatlar ve düşük gelir seviyeleridir.

2020 yılına kadar stratejik vizyon Bakü'nün başlıca turizm destinasyonuna dönüştürülmesi, ülkedeki turizm potansiyelinin artırılması, turizm endüstrisi kalkınma amaçları için uygun bir ortam ve altyapı oluşturulmasının yanı sıra turist memnuniyet düzeyini artırmak hedeflenmiştir. 2020 yılına kadar olan dönemde, Bakü'nün mevcut kültürel ve tarihi anıtları ve modern altyapısının daha verimli kullanımı ve ilgili tanıtım eylemlerinin daha amaçlı organize edilmesi, şehrin markalaşma ve pazarlama mekanizmasının iyileştirilmesi, vize işlemlerinin hızlandırılması ile ülke genelinde turizmin gelişmesi buna ilaveten farklı bölgelerde farklı turizm türlerinin geliştirilmesi ve bunun için gerekli koşulların yaratılması, eğitim programlarına yatırımların yapılması, turizmle ilgili standardizasyona ve sertifikasyon sistemi iyileştirilmesi gibi hedefler belirlenip hayata geçirilmiştir.

2025'e kadar olan dönem için uzun vadeli vizyon ise

- Azerbaycan'ı en çok tercih edilen turistik destinasyondan biri haline getirmek
- Hedef pazarlardan daha fazla turist çekmek için Avrupa şehirlerini kapsayan doğrudan uçuş sayısının 49'dan 100'e çıkarmak

- mevcut turizm kaynaklarının kullanımında maksimum verimlilik elde edebilmek
- turizm alanında dengeli bir gelişme sağlamaktır.

Dengeli gelişme Bakü'nün potansiyelinin daha iyi gerçekleştirilmesine ve diğer bölgelerde turizm sektörüne yatırımların yapılmasına (dolayısıyla kentsel, sağlık, kış ve çevre turizm gibi alanların yanı sıra dini, kruvaziyer ve plaj turizmi de dahil olmak üzere çeşitli turizmin gelişimi) sebep olacaktır. Bu yatırımlar 2020 yılına kadar Stratejik Yol Haritasında belirtilen önceliklerin uygulanması, aynı zamanda 2025 yılına kadar uzun bir süreyi kapsayacak girişimler dahil performansı da içermektedir.

Özellikle 2025 sonrası dönem için perspektif bileşeni; Azerbaycan'ın dünya turizm sektöründe en çok tercih edilen 20 turizmi mekanlardan biri olmayı hedeflemesidir. Azerbaycan'da bu amaca yönelik markalaşma etkinliklerinin uygulanması, altyapıyı geliştirmenin yanı sıra çekici turizm destinasyonlarının hizmet kalitesinin artırılması ülkeyi uluslararası turizm pazarında çekici turizm unsuru haline getirecektir. Bu sayede Azerbaycan'a dünyanın her yerinden potansiyel turistlerin seyahati sağlanacaktır.

Hazar Denizi ülkenin turizm sektörünü canlandırma potansiyeline sahip önemli bir ögesidir. Bu bağlamda uluslararası turistik çekiciliği artırmak için plajlara "Mavi Bayrak" çalışmalarının genişletilerek, Hazar Denizinin, bölgede en çok tercih edilen yaz turizm merkezine dönüştürülmesi mümkündür.

Doğal güzellikler için geleneksel turizm konsepti ve kültürel mirasa ilave, rekreasyon ve spor turizmi alanında Azerbaycan'ın tanınması için büyük çaplı etkinliklere (müzik festivali, uluslararası kültürel etkinlikler ve spor yarışmaları vb.) devam etmek diğer önemli faaliyetler kapsamındadır. Tüm bunlara ilaveten turizmin dış faktörlere aşırı bağımlı yapısı dikkate alınarak ekonomik, siyasi, çevresel, sosyal istikrarın sağlanması, barış ve huzur ortamının tesisi turizm gelişimi açısından önceliklidir.

Sonuç

Turizmin dünya genelinde ekonomik anlamda en hızlı büyüyen sektör olması ve Azerbaycan gibi yeni bağımsızlığı kazanmış gelişmekte olan bir ülke için çekici bir kalkınma yöntemi olması çalışma konusunun belirlenmesine neden olmuştur.

Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında hem ülke içi politik gerginlikler, hem de Dağlık Karabağ savaşı nedeni ile turizme yönelmede zaman kaybına uğramıştır. Bununla birlikte 1990'ların sonlarından itibaren ülkenin yalnız petrol ve enerji alanı ile değil, diğer sektörlerle de ekonomiye destek vermesi amacı ile dikkatler turizm sektörüne yönelmiştir. Ülkede bu anlamda çeşitli kararname kabul edilmiş, turizme destek programları yaratılmıştır. Bununla birlikte ülkede turizmin hızlı yükseliş dönemi 2011 yılının "Turizm Yılı" olarak ilanından sonraki döneme denk gelmektedir. Sektörün kalkınması için ülke çapında yatırımlar yapılmasına rağmen hala istenilen sonuçlar alınmamaktadır. Bu nedenle diğer turizm alanında gelişmiş ülke modellerinin Azerbaycan'da uygulanması sektörün kalkınmasına büyük olumlu etkileri olabilir.

Azerbaycan'a hem ekonomik, hem kültürel, hem de politik açıdan en yakın ve turizm tecrübesine sahip ülke Türkiye'dir. Bu anlamda Türkiye'nin turizm gelişimini

sağladığı süreçte tecrübesini öğrenmek ve uygulamak Azerbaycan için daha anlamlı ve kolay olacaktır. Türkiye'nin turizmde Azerbaycan'a yol gösterici nitelikte olabilecek hareketlerinden biri 1982 yılında, Turizmi Teşvik Kanunu kapsamında, sektör gelişimini desteklemek için devlet bütçesinden sübvansiyonlar tahsis edilmesi ile turizm arz kapasitesinin artırılması gösterilebilir. Bu teşvikler sayesinde maliyetlerin yaklaşık %80'i hükümet tarafından karşılanmıştır. Ticari kuruluşlar, yatırım türüne bağlı olarak devlete ait arazileri 49 yıla kadar kiralayabilme imkanına kavuşturulmuştur. Azerbaycan'ın da benzer teşvik politikaları, devlet destekleri ve sektörel yatırımlar ile sektörü geliştirmesi mümkündür. Hanahmedov'un (2017) da belirttiği üzere Azerbaycan turizminin güçlendirilmesi için mevcut Turizm Kanununun geliştirilmesi kaçınılmazdır.

Azerbaycan'ın önemli bir sorunu da deneyimli personel konusunda yaşadığı sıkıntılardır. 2006 yılında ülkede Turizm Üniversitesi yaratılmış olsa da ülkede pratik alanlarda personel hazırlığı için ciddi eğitimci sıkıntısı bulunmaktadır. Türkiye'deki lise dengi meslek okulları ve yükseköğretim kurumlarının turizm alanındaki eğitim olanaklarını göz önünde bulundurarak, yurtdışında eğitim programlarında turizm eğitimi alan öğrencilere daha fazla fırsat sunulması ile bu problemin çözümüne ulaşılabilir. Eğitim politikalarında turizm eğitimine yönelmesi de çalışmanın önerisi olarak belirtilebilir.

Türkiye'de olduğu gibi Azerbaycan'da faaliyet gösteren seyahat şirketlerinin ağ oluşturması ve uluslararası kuruluşlardaki faaliyetlerini sağlamak, bu sektörün gelişmesi için itici güçlerden biri olabilir. Günümüzde pazarlama stratejileri geliştirmek sektörel ilerleme için olmazsa olmazlardandır. Ülke turizm pazarlamasında yerli ve yabancı tüm paydaşların eşgüdümlü katılımıyla ülkenin turizm SWOT analizi ile bir pazarlama stratejisi geliştirilmesi optimal fayda sağlayabilir.

Azerbaycan'ın turizmde en büyük sıkıntısı olan yüksek fiyat konusunda da Türkiye tecrübesi önem arz etmektedir. Türkiye'de turizm bölgeleri ve aynı zamanda bu bölgelere giden yol boyunca farklı ölçek büyüklüğüne ve fiyat politikasına sahip konaklama tesisleri ile karşılaşmak mümkündür. Ülke genelinde otoyollar boyunca ve turistik bölgelerde farklı nitelikte (otel, motel, pansiyon vb.) konaklama işletmeleri sağlayarak düşük gelirli turistler için de alternatifler yaratılabilir. Bu durumda Azerbaycan vatandaşları düşük fiyatlı turizm hizmeti sunan komşu Gürcistan ve Türkiye gibi ülkeler yerine turistik taleplerini ülke sınırları içinde değerlendirebilir.

Azerbaycan'ın diğer turizm problemi ise ülkenin büyük potansiyeline rağmen Bakü başta olmakla yalnızca birkaç bölgesinin tanınmasıdır. Ülke turizminin çeşitlendirilerek tüm ülkeye yayılması son derece önemlidir. Azerbaycan'ın bölgelerinin spesifik özelliklerinin tanımlanması ve korunması, turizmin teşvik alanındaki bölgesel farklılıkların etkin kullanımını sağlamakla sosyo-ekonomik gelişimini de hızlandırılabilir.

Türkiye ile benzer şekilde Azerbaycan'ın da turizm odaklı tarihsel, kültürel, coğrafik, doğal ve iklimsel çekicilikleri bir hayli fazladır. Bu zenginlikten faydalanarak turizmi çeşitlendirmek sektörel güçlendirmeye katkı sağlayacaktır. Buna ilaveten "İpek Yolu" gibi eşi benzeri olmayan bir güzergahta bir destinasyon olan Azerbaycan'ın bu fırsatı

değerlendirerek uluslararası işbirliği ile rotalar oluşturmasına öncelik verilmelidir. Ancak bunun için siyasi istikrarsızlık ve savaş hallerinin son bulması gerekmektedir. Barış, güvenlik ve huzur ortamının sağlanması turizm sektörünün nitelik ve nicelik olarak güçlenmesi için en önemli faktörlerdendir.

Türkiye'nin şu anda en çok turist ve gelir getiren alanlarından biri de sağlık sektörüdür. Son yıllarda Azerbaycan'da geniş kapasiteli hastanelerin inşası ve en başta ülkede tıp sektöründe Türkiye eğitimi görmüş büyük kadronun olması bu alanda Azerbaycan'ının da potansiyelinin yüksek olduğu fikrini oluşturmaktadır.

Çalışmadaki bulgular ışığında Azerbaycan ekonomisi için itici güç kaynağı olabilecek bir sektör olarak turizmin büyük potansiyelinin olduğu belirlenmiştir. Ancak tüm bu olumlu potansiyellere rağmen turizmin dış faktörlerden sıklıkla etkilendiği gerçeği gözardı edilmemelidir. Yaşanılan siyasi sorunlar, Covid 19 pandemisi gibi sağlık problemleri Azerbaycan kadar tüm ülkelerin önemli sorunları arasında gelmektedir. Bu olumsuz etkileri minimize ederek turizm odaklı politikaların optimizasyonuna ivedilikle yönelmesi çalışma önerisi olarak sunulmaktadır.

Azerbaycan turizminin tarihi, gelişimi, mevcut potansiyeli ve sorunları, Türkiye-Azerbaycan turizminin ortak noktaları ve Türkiye tecrübesinin Azerbaycan turizmine uygulanma sürecini betimleyen bu çalışma, ileride yapılacak benzer konulu akademik çalışmalara kaynak olabilir. Sunulan yaklaşım ve bulgular hem karar vericiler, hem de potansiyel girişimciler tarafından referans olarak kullanılabilir.

Bu çalışmanın sınırlılığı Azerbaycan ve Türkiye turizmi kapsamından ele alınmasıdır. Elde edilen sonuçlar ampirik verileri ile desteklenmemiştir. Bu durum çalışmanın bir diğer kısıtını oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı analiz yöntemlerinin eklenmesi ile çalışma kapsamı genişletilebilir.

Kaynakça

- Abbasova, K. (2018). *Azərbaycanda Xəzər Sahili Turizm-Rekreasiya Potensialının Təhlili və Qiymətləndirilməsi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. UNEC.
- Abadov, M. (2014). *Azerbaycan Turizmi ve Onun Gelişim Problemleri*. Bakü.
- Aghayev, R. (2018). *Azerbaycan'nın Turizmden Kazancı 2010-2018*, <https://bakuresearchinstitute.org/az/azerbaijans-earnings-from-foreign-tourism-why-was-2018-unsuccessful/>, *Baku Research Institute*, Erişim Tarihi: 25.04.2019.
- Akova, İ. *Genel Turizm Bilgisi*, Kültürel Miras ve Turizm Ön Lisans Programı Ders Kitabı, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kulturelmiras_ao/genelturizmbilgisi.pdf. *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, Erişim Tarihi: 07.07.2021.
- Alirzayev, A. ve Aslanova, S.(2006) *Turizmin Gelişiminin Sosyo-Ekonomik Problemleri*, Bakü.
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Uzmanlaşmış Turizm Sanayesinin Gelişimine Dair Strateji Yol Haritası Kararnamesi*.(2016).://mida.gov.az/documents/Turizm_s%C9%99nayesinin_inki%C5%9Faf%C4%B1na_dair_strateji_yol_xeritesi.pdf, Erişim Tarihi:12.05.2020.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). *Azerbaycan və Türkiye Arasında Turizm İlişkilerinin Kalkınması Her Zaman Ön Plandadır*, <http://mct.gov.az/az/umumi-xeberler/azerbaycan-ve-turkiye-arasinda-turizm-elaqelerinin-genislendirilmesi-daim-diqqet-merkezindedir>, Erişim Tarihi: 26.12.2019.
- Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). *Ülkemizin Turizm İmkanları*, <https://www.clb.az/dosyalar/2054.pdf>.

- Azərbaycan Devlet Turizm Agentliyi, (2019). *İllik Turizm Statistika Səhifəsi*, https://tourism.gov.az/uploads/documents/2019_illik/2019_annual_tourism_statistics_handbook.pdf.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, *Azərbaycan Respublikasında 2011-ci İlin "Turizm İli" Elan Edilməsi Haqqında*, <https://president.az/articles/1587>, Bakü, Erişim Tarihi: 15.02.2011.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, (2020). *İçəri Şəhər UNESCO'nun Ümumdünya İrs Siyahısında*, <https://president.az/articles/35989>, Erişim Tarihi: 27.02.2020.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, *Turizm alanındaki ana istatistiklər20172020*, [file:///C:/Users/admin/AppData/Local/Temp/Rar\\$DIA0.741/Azərbaycanda%20turizm%202021%20\(29.06.2021\).pdf](file:///C:/Users/admin/AppData/Local/Temp/Rar$DIA0.741/Azərbaycanda%20turizm%202021%20(29.06.2021).pdf), Erişim Tarihi:12.05.2021.
- Bilalov, B. (2006). *Turizm Faaliyyətlərinin Düzenlenmesi*, Bakü.
- Bayramov, V. (2017). *Azərbaycan Turizm Sektörünün Gelişim Yönleri*, Bakü.
- Bayramqızı, Ə. (2020). *Azərbaycan Şərab İstehsalçıları və İxracatçıları Assosiasiyası: Bu ilin sonuna şərab ixracı iki dəfə arta bilər*, <http://xalqgazeti.com/mobile/az/news/72>, 20.11.2020.
- Çeken, H., Dalgın, T. ve Karadağ, L. (2009). Küreselleşme ve Uluslararası Turizm Arasındaki İlişki. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 21-36.
- DİK, *Ülkeye gelen yabancılar ve vatandaşlığı olmayan şahıslar ve yabancı ülkelere giden Azərbaycan vatandaşlarının yolculuklarının maksadı ile ilgili bilgi ve harçları*, Erişim Tarihi: 05.01.2020.
- Evezli, K.(2016). *Turizmin Sosial-İqtisadi Nəticələri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. UNEC.
- Güzel, Ö. (2013). Türkiye'de İç Turizm Pazarı Analizi Ve Pazarı Canlandırmaya Yönelik Alternatif Turizm Olanakları/Domestic Tourism Analysis In Turkey And Alternative Tourism Opportunities To Vitalize The Domestic Tourism Market. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 127-144.
- Halis M., Ehadov R. Halis M. (2016). *Azərbaycan / Gence Bölgesi Turizm Sektörünün Rekabet Analizi*. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 560-571.
- Hanahmedov (2017). *Azərbaycan Cumhuriyeti Turizm Hukukuna Genel Bakış*, *Akademik Bakış Dergisi*, 61 (Mayıs – Haziran), 193-205.
- Hüseyn, A. (2021). *Covid-19 Pandemisinin Turizm Sektörünə Etkisi Değerlendirme*, Azərbaycan Turizm Və Menecment Universiteti, Bakı.
- Hüseynov, İ.ve Efendiyeva, N. (2007). *Turizmin Esasları*. Mars-Print NPF.
- İsabalayeva, İ. (2019). *Azərbaycanın Turizm Potensialı və Ondan İstifadə İmkanları*, <https://az.trend.az/business/tourism/3145448.html>, Erişim Tarihi: 20.12.2019.
- KETAV (2019). *Ketav Hakkında*, http://www.ketav.org/index.php?goto=icerik&cat_idx=2.
- Liftiyeva N. (2019). *Karabağ savaçı başlarsa, turizmi ne bekliyor?*, https://musavat.com/news/qarabagmuharibesibaslasaturizminegozleyir_452845.html, Erişim Tarihi: 17.11.2019.
- Maharramova, V. (2019). *Turizmin Organizesi*. Bakü.
- Mammadov, E. Q. (2013). *Azərbaycan'da Turizm Pazarının Oluşum ve Yönetilmesi Bölgesel Özellikleri*, Bakü.
- Mammadov, F. (2012). *Dynamics and determinants of Tourism: The World Experience and Azerbaijan*. Institute for Scientific Research on Economic Reforms.
- Müzefferli, F. (2017). *Turizmin Maliyyə Planlanması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi.
- Nebiyev, E. (2016). *İstehlakçı Davranışının Marketing Tədqiqi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. UNEC.
- Növresli, T. (2010). *Azərbaycan Turizm Potansiyelinin Kalkınma Amaçlı Değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Öksüz, E (2020). *Kosgeb Nedir ve Ne Zaman Kuruldu?* <https://morfikirler.com/kosgeb-nedir-ve-ne-zaman-kuruldu/>, (21.01.2020).
- Öztürk, S. (2015). *Determining Management Strategies for the Sarikum Nature Protection Area*. Article is Published With Open Access, *Environ Monit Assess*. 187:113.
- Prezident kitabxanası. (2017). *Suraxanı Ateşgahı*. <https://unesco.preslib.az/az/page/TNkh1GCDYE>
- Soltanova, H. (2015). *Azərbaycan Respublikasında Turizm və Onun İnkişafı*. Bakı.
- Qismetqızı, H. (2010). Turizmin başlıca problem. *Kaspi Qəzeti*, Sayı 12, Bakü.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2012). *Turizm Eğitim Merkezleri (TUREM) Kuruluş Yönetmeliği* <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264604/turizm-egitim-merkezleri-turem-kurulusyonetmeli.html>.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020). <https://www.ktb.gov.tr/TR-96269/turizm-cesitleri.html>.
- UNWTO (2020). *International Tourism Highlights*. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422456>, Erişim Tarihi: 24.04.2021.
- UNWTO (2020). [https://www.unwto.org/statistics,\(2019-2020\)](https://www.unwto.org/statistics,(2019-2020)). Erişim Tarihi:12.05.2021.
- Veliyev, D. (2009). Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyası. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 103-110.
- Walliman, N. (2006). *Social Research Methods*, SAGE Publication.
- Zehra, A. (2019). *Turizmin İnkişafı Üçün İstanbul Modeli Tətbiq Olunacaq*. <https://azvision.az/news/190579/-turizmin-inkisafi-ucun-istanbul-modeli-tetbiq-olunacaq-.html>, Erişim tarihi:29.09.2019.
- “2020ci ilin dövlət büdcəsi davamlı iqtisadi inkişafa xidmət edəcək”, *Sosial-İqtisadi Online Qəzet* <https://vergiler.az/news/economy/6226.html>, Erişim tarihi:12.02.2020.